

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА LITERARY SCIENCE

УДК 821.161.3'04.09:821.131.1-96'04.09
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-241-252>

Паступіў у рэдакцыю 17.12.2024
Received 17.12.2024

У. І. Чарота

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
Мінск, Беларусь*

«DE INVENTORIBUS RERUM» ПАЛІДОРА ВЕРГІЛІЯ УРБІНСКАГА Ў ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XVI – ПАЧАТКУ XVII СТАГОДДЗЯ

Анотацыя. Сочинение «De inventoribus rerum» (1499) Полидора Вергилия Урбинского пользовалось популярностью в Западной Европе. Обнаруженные нами факты позволяют утверждать, что во второй половине XVI – начале XVII века оно было широко распространено и на белорусских землях. Цель данного исследования – выяснить, кто конкретно из писателей обращался к сочинению итальянского гуманиста и как его оценивал, а также установить, в каких формах происходила рецепция указанного произведения литературой Беларуси того периода. Проведенное исследование позволяет предположить, что Симон Будный был знаком с этим сочинением итальянского писателя, поскольку сослался на него в предисловии к своему переводу Нового Завета (Лоск, 1574). Мелетий Смотрицкий во «Фриносе» (Вильна, 1610) использовал цитату из книги «De inventoribus rerum», автора которой он называл «льстецом Римского двора», обвиняя его в предвзятости и искажении истины. Рецепция «De inventoribus rerum» белорусским искусством слова в начале XVII века произошла также в интересной и необычной форме: в 1608 г. вышла книга «Inventores rerum...» Яна Протасовича, которая представляет собой сокращенный пересказ в стихотворной форме произведения Полидора Вергилия с его собственными комментариями и примечаниями. Она расширила жанровый и тематический диапазон литературы Беларуси.

Ключевые слова: рецепция, итальянская литература, перевод, Ян Протасович, цитата, Мелетий Смотрицкий

Для цитирования: Чарота, У. І. «De inventoribus rerum» Палідора Вергілія Урбінскага ў літаратуры Беларусі другой паловы XVI – пачатку XVII стагоддзя / У. І. Чарота // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2025. – Т. 70, № 3. – С. 241–252. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-241-252>

Uladzimir I. Charota

*Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus*

“DE INVENTORIBUS RERUM” BY POLYDOR VERGIL OF URBINO IN THE LITERATURE OF BELARUS OF THE SECOND HALF OF THE 16th – EARLY 17th CENTURY

Abstract. The work “De inventoribus rerum” (1499) by Polydore Vergil of Urbino was very popular in Western Europe. We have discovered that this book of the Italian writer was known also to the readers on Belarusian lands in the second half of the 16th – early 17th century. This article is devoted to the reception of Polydore Vergil’s work by the literature of Belarus. The purpose of this study is to find out who of the writers refers and appeals to the book of the Italian humanist and how they evaluate it, to analyse in which forms the reception of “De inventoribus rerum” takes place in the literature of Belarus of that period. The research allowed to suppose that Symon Budny read the work of the Italian writer, because he referred to it in the preface to translation of New Testament (Łosk, 1574). In “Threnos” (Wilna, 1610) Meletii Smotritskii gave a quotation from the book “De inventoribus rerum”, called his author a “flatterer of Roman court” and accused him of partiality and telling lies. The reception of “De inventoribus rerum” by the literature of Belarus at the beginning of the 17th century was also in a very interesting and unusual form: in 1608 was published the book “Inventores rerum...” by Jan Protasowicz. This book is a short paraphrase in verse of Polydore Vergil’s work, which was enlarged by Jan Protasowicz with his own comments and remarks. “Inventores rerum...” expanded the range of genres and themes of the literature of Belarus.

Keywords: reception, Italian literature, translation, Jan Protasowicz, quotation, Meletii Smotritskii

For citation: Charota U. I. “De inventoribus rerum” by Polydore Vergil of Urbino in the literature of Belarus of the second half of the 16th – early 17th century. *Vestsi Natsyyanal’nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2025, vol. 70, no. 3, pp. 241–252 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-241-252>

Уводзіны. Італьянскі гісторык, літаратар і гуманіст Палідор Вергілій Урбінскі (італ. Polidoro Virgili(o) da Urbino; лац. Polydorus Vergilius Urbinas; каля 1470–1555) атрымаў адукацыю на радзіме (у Падуі, а таксама, верагодна, у Балонні) і прыняў духоўны сан [1]. Вядома, што ў 1502 г. кардыналам Адрыяна Кастэлезі ён быў накіраваны ў Англію з функцыяй віцэ-зборшчыка падаткаў і там пражыў доўгі час, займаючы розныя царкоўныя пасады [1]. Ужо ў пажылым узросце Палідор Вергілій вярнуўся ва Урбіна, дзе ў хуткім часе памёр. Калі гаварыць пра пакінутую ім пісьмовую спадчыну, то варта згадаць, што ён уклаў зборнік прыказак і выказванняў класічных аўтараў “*Proverbiorum libellus*” (выд. 1498; перавыдаваўся таксама пад назвай “*Adagiorum liber*”), якія суправадзіў уласнымі каментарыямі, напісаў “*Anglica Historia*” («Гісторыя Англіі»; выд. 1534), “*Dialogus de Prodigiiis*” («Дыялог пра цуды»; 1526; выд. 1531) і інш. Кнігай жа, якая прынесла яму вядомасць і карысталася вялікай папулярнасцю ў Еўропе, быў свайго роду энцыклапедычны даведнік “*De inventoribus rerum*” («Пра вынаходнікаў рэчаў»; выд. 1499) [2]. Дзеся навуковай кар’ёрнасці ўдакладнім, што, пачынаючы з 1525 г., за рэдкім выключэннем, праца Палідора Вергілія друкавалася пад назвай “*De rerum inventoribus*”. І ў XVI стагоддзі, па нашых падліках, больш за 40 лацінамоўных выданняў названага даведніка ўбачылі свет у Парыжы, Венецыі, Страсбургу, Базелі, Антверпене, Ліёне, Рыме і іншых еўрапейскіх гарадах. Пра запатрабаванасць гэтай кнігі сведчыць і тое, што яшчэ пры жыцці Палідора Вергілія яна была перакладзена з лацінскай мовы на шэраг народных: французскую (1521 г.), нямецкую (1537 г.), італьянскую (1543 г.), англійскую (1546 г.), кастыльскую (1550 г.) [3, р. 144, 145, 171]. А вось у рускамоўным перакладзе чытачы змаглі з ёю пазнаёміцца толькі ў 1720 г. Пры гэтым паказальна, што гэты твор быў перакладзены і надрукаваны «повелѣніемъ Великаго Государя Царя, и Великаго Князя Петра Перваго Всероссийскаго Императора» [4]. Праз шэсцьдзесят два гады з’явіўся новы пераклад на рускую мову, які, па нашай ацэнцы, адэкватна перадае змест лацінскага арыгінала і нават сэнна даволі чытэльны; таму пры неабходнасці мы ў сваёй працы яго выкарыстоўваем [5].

Трэба адзначыць, што першае венецыянскае выданне “*De inventoribus rerum*” 1499 г. змяшчала толькі тры кнігі (з 67 раздзеламі), а ў базельскім выданні 1521 г. іх было ўжо восем (са 119 раздзеламі) [6]. Удакладнім таксама, што ў тым выданні працы, якое ўбачыла свет у Базелі праз чатыры гады, чацвёртая кніга была дапоўнена яшчэ трыма раздзеламі, і, такім чынам, агульная колькасць раздзелаў усёй працы Палідора Вергілія стала складаць 122 [7]. Першыя тры кнігі “*De inventoribus rerum*” уяўляюць сабою ўласна гісторыю вынаходніцтваў чалавечай цывілізацыі, з якой «...чытач мог даведацца, хто і калі ўпершыню пачаў будаваць дамы, караблі, дарогі, узводзіць гарады, вынайшаў інструменты, паклаў пачатак розным рамёствам і вытворчасцям, земляробству і жывёлагадоўлі, як узніклі тыя ці іншыя звычаі, з’явіліся навукі, кнігі, бібліятэкі, мастацтва, усялякага роду дзяржаўныя ўстановы і г. д.» [8, с. 102] (тут і далей пераклад з рускай, польскай, лацінскай, італьянскай, французскай моў на беларускую наш, акрамя выпадкаў, калі ўказваецца іншы аўтар перакладу. – *У. Ч.*). Што ж датычыцца дададзеных пазней пяці, “*de inventoribus rei christianae*” [3, р. 144], то яны былі напісаны да 1517 г. і «...прысвечаны... тэалагічным прадметам: тут знаходзім мы гісторыю хрысціянства і хрысціянскай царквы, апісанне паходжання і здзяйснення свяшчэнных таінстваў, царкоўных абрадаў і богаслужэння» [9, с. 28–29].

Вось што пісаў пра іх аўтар першага перакладу “*De inventoribus rerum*” на рускую мову: «...изслѣдую римскія церкве чины, купно же и церемоніи или обряды ихъ, откуда что произыде, и хотяше доказати, яко многая римскія церкве дѣйства чины и церемоніи произрастаюша и отъ древнихъ еллинскихъ языческихъ обрядовъ и обычаевъ» [4, с. 2]. Звернем увагу на тое, што праца Палідора Вергілія неаднаразова ўключалася ў «Індэкс забароненых кніг» (“*Index librorum prohibitorum*”; 1559, 1564 і 1596 гг.), і нагадаем: паказальнік гэты выдавала Каталіцкая царква і заносіла ў яго тыя кнігі, якія, з яе пункту гледжання, наносзяць шкоду веры або падрываюць нормы маралі. На нашу думку, пад пагрозай адлучэння забаранялася чытаць “*De inventoribus rerum*” не з-за таго, што напісанае італьянскім літаратарам магло нейкім чынам садзейнічаць разбэшчванню чытачоў. Хутчэй за ўсё, праца Палідора Вергілія трапіла ў “Індэкс забароненых кніг”, так сказаць, у мэтах абароны веры – бо погляды італьянскага гуманіста на некаторыя рэчы, якія датычыліся рэлігіі, ішлі ўразрэз з афіцыйнай пазіцыяй Каталіцкай царквы.

Асноўная частка. Праведзеная намі пошукавая праца і выяўленыя факты дазваляюць сцвярджаць, што кніга “De inventoribus rerum” была распаўсюджана ў XVI–XVII стст. не толькі ў Заходняй Еўропе, але і на беларускіх землях. Адпаведна, мэта дадзенага даследавання – выявіць, хто канкрэтна з пісьменнікаў звяртаўся да працы італьянскага гуманіста і як яе ацэньваў, а таксама высветліць, у якіх формах адбывалася рэцэпцыя названага твора літаратурай Беларусі таго перыяду.

Ёсць падставы меркаваць, што з “De inventoribus rerum” быў знаёмы Сымон Будны (каля 1530–1593) – пісьменнік, перакладчык, філосаф, асветнік, адзін з буйнейшых дзеячаў рэфармацыйнага руху на Беларусі ў другой палове XVI ст. Так, яго пераклад на польскую мову Новага Запавету, выдадзены ў 1574 г., суправаджаўся грунтоўнай прадмовай «Да ўсіх верных чытачоў...». А ў гэтай прадмове адзначаецца, што друкарства пачалося толькі каля 1443 г., і побач на палях указваецца крыніца гэтай інфармацыі: “Vergili9 Polydo: De inuēt: li:2. ca:7.” [10, s. 19]. Мяркуючы па ўсім, С. Будны меў на ўвазе “De inventoribus rerum”, бо ў сёмай главе другой кнігі гэтай працы (“Qui primo libros aediderint, et de prima bibliotheca, & à quo aut ubi usus imprimendarum literarum primitus inventus” [6, p. 18]) (пераклад: «Хто ўпершыню кнігі выдаў, і пра першую бібліятэку, і кім і дзе спосаб друкавання літар першапачаткова быў вынайздзены») італьянскі вучоны паведамляе пра немца (у першым венецыянскім выданні 1499 г. і наступных “Germanus nomine Petrus” [2, p. 85], а пачынаючы з базельскага 1521 г. і ў больш позніх выданнях “Iohannes Cuthemburgus natione Theutonicus” [6, p. 18v]. – У. Ч.), які ў горадзе Майнц вынайшаў спосаб друкавання літар і першым пачаў яго там выкарыстоўваць. І далей Палідор Вергілій піша, што ў Рым «прынёс» гэта нейкі немец Конрад [2, p. 85; 6, p. 18v].

У першым венецыянскім выданні 1499 г. (дарэчы, як і ў парызскіх (1502 і 1510 гг.), венецыянскіх (1503, 1507 і 1516 гг.), страцбургскіх (1509, 1512 і 1515 гг.)) адзначаецца толькі, што адбылося гэта “мох”, г. зн. «у хуткім часе, потым, пазней»: “Mox quidam nomine Coradus itidem Germanus Romam primo in Italiam attulit...” [2, p. 85]. А вось у базельскім выданні 1521 г., як і ў большасці пазнейшых, замест “мох” ужо падаюцца ўсе неабходныя даныя, якія дазваляюць прыблізна вылічыць год пачатку кнігадрукавання, г. зн. 1443: “Decimosexto deinde anno, qui fuit salutis humanae quinquagesimus octavus, supra millesimum ac quadringentesimum, quidam nomine Conradus, homo itidem Germanus, Romam primo in Italiam attulit...” [6, p. 18v] / «Потомъ шестнадцать лѣтъ спустя нѣкто именемъ Конрадъ родомъ также изъ Германіи, въ лѣто отъ воплощенія Хрiстова 1458 въ Римъ въ первые въ Италію сіе искусство принесь...» [5, ч. 1, с. 145]. Адсюль вынікае, што Сымон Будны, калі і чытаў кнігу Палідора Вергілія, то ў руках меў яе асобнік, які выйшаў з-пад друкарскага варштата ў 1521 г. ці пазней. У той жа час нельга цалкам выключаць і таго, што Сымон Будны запазычыў гэтую дату (разам са спасылкай) з публікацыі нейкага іншага аўтара.

У 1610 г. у Вільні з’явілася выданне аднаго з самых значных тэкстаў таго корпуса, які потым абагульнена стануць называць палемічнай літаратурай: “Фрынас (ці Трэнас), альбо Плач адзінай св. Саборнай Апостальскай Усходняй Царквы з тлумачэннем Догматаў Веры” (далей у тэксце «Фрынас». – У. Ч.) [11]. Аўтарства яго пазначалася псеўданімам Theophil Ortholog. На сённяшні дзень няма падстаў сумнявацца, што гэта Мялецій Смятрыцкі (1577–1633), вядомы царкоўны дзеяч і пісьменнік. Сярод аўтараў, «сведчанні якіх тут у гэтай (у “Фрынасе”. – У. Ч.) кнізе цытаваліся» [11, к. 15v], прысутнічае і “Polydorus Vergilius” [11, к. 16].

Упершыню яго імя сустракаецца ў трэцім раздзеле пад назвай «Супраць адзінаўладнай вярхоўнасці Папы Рымскага», дзе на палях ёсць спасылка: “Polydor. Vergilius lib: 4. ca. 10.”. І там жа ў тэксце чытаем: “Rzymiski... Arcybiskup, wszystkich Kościołów, wszelkich narodów universalnym zezwoleniem iest głowa, tak że żadne przeciw temu szemraniu miejsce niezbożnym kacerzom nie zostaje” [11, к. 32 odw.] (пераклад: «Рымскі... Архібіскуп усіх Цэркваў з універсальнага дазволу ўсіх народаў ёсць галава, так што нараканню супраць гэтага бязбожным ерэтыкам ніякага месца не застаецца»). Уласна, гэта цытата ў перакладзе на польскую мову з дзясятай главы (пад назвай “De origine honorum, qui Romano pontifici habentur...”) чацвёртай кнігі “De inventoribus rerum”, якая ў арыгінале гучыць так: “...Romanus pontifex cunctarum est ecclesiarum caput, et id quidem summo omnium gentium consensu, ita ut non sit vel impijs hominibus locus iam ullus aliter somniandi nedum disputandi relictus” [12, p. 311]. У рускім перакладзе 1782 г. яна падаецца наступным чынам:

«...Римскій Папа главою естъ всѣхъ церквей по общему согласію всѣхъ народовъ, такъ что ни самымъ нечестивымъ не остается мѣста брѣдить въ противность, не только стязаться» [5, ч. 1, с. 370]. Як мы ўжо адзначалі, у базельскім выданні 1525 г. чацвёртая кніга была дапоўнена трыма раздзеламі. Прычым якраз дзясяты раздзел, з якога М. Сматырыцкі падаў гэтую вытрымку, уваходзіў у іх лік. Аднак у кнізе “De rerum inventoribus”, надрукаванай у 1525 г. у Базелі, працытаваныя аўтарам “Фрынаса” словы італьянскага пісьменніка адсутнічаюць. Наколькі нам удалося высветліць, упершыню яны з’явіліся толькі ў тэксце дзясятага раздзела чацвёртай кнігі базельскага выдання 1536 г. Такім чынам, напрошваецца выснова, што М. Сматырыцкі карыстаўся тым экзэмплярам кнігі італьянскага гуманіста, які быў надрукаваны не раней за 1536 г.

Як мы памятаем, Заходняя царква палічыла, што кніга італьянца дыскрэдытуе каталіцтва, і сваім вернікам чытаць яе забараніла, а вось М. Сматырыцкі, наадварот, прылічвае Палідора Вергілія да “Rzymskiego dworu pochlebców” («лісліўцаў Рымскага двара») [11, к. 32 odw.] за тое, у прыватнасці, што ён пісаў пра ўладу Папы Рымскага над усімі царквамі і пра безумоўнае прызнанне яго верхаўенства над усімі народамі. З гэтымі сцверджаннямі італьянца пісьменнік-палеміст катэгарычна не згаджаўся. Улічваючы характарыстыку, якую М. Сматырыцкі даў аўтару “De inventoribus rerum”, цалкам лагічна лічыць, што яго ж, Палідора Вергілія, ён меў на ўвазе, калі далей у трэцім раздзеле «Фрынаса» пісаў пра «наваяўленых казачнікаў бессаромных» і «святой праўды прыгнятальнікаў»: “...nowowzniklych Baierowcow niewstydlwych... Bellarminow... Careriew / Costerow / Polidorow / Roderow / Mancinow / y inszych tym podobnych / świętey prawdy oppressorow...” [11, к. 48 odw.] (вылучана намі. – В. Ч.).

Яшчэ раз на забаронены Каталіцкай царквой твор М. Сматырыцкі спасылаецца ў сёмым раздзеле – «Пра Чысцец». Тут ён, звяртаючыся да шостаі кнігі працы Палідора Вергілія, піша: “Polydorus Vergilius / świętem się / mówi / każdego z świętych dzień nazywa / y iest iemu poświęcony / iako bowiem tych / którzy z żywota matek na ten świat wychodzą / że się rodzą / mówimy. Tak zaiste równym sposobem rzecz się może / że się rodzi ten / którego dusza z zwiąsku ciała rozwiązana / do wiekuiestego odchodzi żywota. Ztąd to y w zwyczaj weszło / że ostatnie Błogosławionego ich żywota dni / y im poświęcona uroczystość / nie śmierci ale narodzenia dniami są nazwane” [11, к. 169] (пераклад: «Палідор Вергілій кажа, што святам кожнага з святых дзень называецца і ёсць яму прысвечаны, бо як тых, што з улоння мацярок на гэты свет прыходзяць, мы кажам, што нараджаюцца. Гэткім жа сапраўды чынам сказаць можна, што нараджаецца той, чыя душа, вызвалёная ад повязяў цела, адыходзіць у вечнае жыццё. Адсюль і ў звычай увайшло тое, што апошнія Благаслаўленага іх жыцця дні і ім прысвечаная ўрачыстасць не смерці, а нараджэння днямі называюцца»). Хоць на палях і ўказваецца: “Polydor. lib. 6. cap. 3.”, але ў трэцім главе мы не знайшлі ўрыўка, які можна было б суаднесці з працытаванымі словамі М. Сматырыцкага. Мяркуючы па ўсім, усходнеславянскі пісьменнік-палеміст меў на ўвазе наступны фрагмент з восьмай главы (“De primo festorum dierum instituto...”) шостаі кнігі: “...festum alicuius divi vocitari diem, ac esse ei sacrum, quo ille è vita migrasset ad coelum: nam quemadmodum quis nasci dicitur, cum de utero matris in hanc prodit lucem, ita pari ratione potest meritò existimari natus, cum eius anima vinculis carnis soluta ad lucem redit aeternam. Unde mos inolevit, ut dies huiusmodi divorum vitae extremos natales, et sacra illis solennia non funebria, sed natalitia appellaremus” [12, р. 448] (рускі пераклад 1782 г.: «...тотъ день почитается праздничнымъ и посвященнымъ святому, въ который святой оный преставившись возшелъ на небеса: ибо какъ говорятъ о томъ, что онъ родился, который отъ утробы матерней на свѣтъ произошелъ: такъ равно можно почестъ родившимся святого, когда душа его разрѣшившись отъ узъ тѣлесныхъ, къ свѣту вѣчному преселяется. Откуда въ обычай вошло дни преставленія святыхъ, дни рожденія, и праздники ихъ не погребенія днями, но рожденія называть» [5, ч. 2, с. 140]).

Такім чынам, наяўнасць у «Фрынасе» цытаты ў перакладзе на польскую мову з дзясятай главы чацвёртай кнігі і перыфразоўка ўрыўка з восьмай главы шостаі кнігі “De inventoribus rerum” даюць важкія падставы меркаваць, што працу італьянскага гуманіста Мялецій Сматырыцкі чытаў. Знаёмства з ёю адбылося, хутчэй за ўсё, праз лацінамоўнае выданне, якое ўбачыла свет не раней за 1536 г. Аўтар «Фрынаса», як мы прасачылі, абвінавачваў італьянскага пісьменніка ў неаб’ектыўнасці і скажэнні праўды, калі той пісаў пра вышэйшую і неабмежаваную ўладу Папы Рымскага і сцвярджаў, што яе без прызнання прызнаюць усе народы.

Аднак прысутнасць працы Палідора Вергілія ў літаратуры Беларусі другой паловы XVI – пачатку XVII ст. не абмяжоўваецца толькі спасылкай, цытатай і перыфразоўкай фрагмента. За сваёй “*De inventoribus rerum*” айчынным мастацтвам слова адбылося і ў даволі цікавай форме. Маецца на ўвазе выпушчаная віленскай друкарняй Яна Карцана кніга “*Inventores rerum, albo Krótkie opisanie, kto co wynalazł u do używania ludziom podał*” (“*Inventores rerum, альбо Кароткае апісанне, хто што вынайшаў і ва ўжытак людзям даў*”; 1608) Яна Пратасовіча [13]. У пасляслоўі да чытача “*Jan Protasowicz na Mohilney*” сам указаў на крыніцу, адкуль браў звесткі падчас яе напісання: «...у якога (Палідора Вергілія. – У. Ч.) гэта збіраў / І напісанае ім (праца “*De inventoribus rerum*”. – У. Ч.) у гэтыя вершы змяшчаў» [13, к. 14 odw.]. А самую кнігу Пратасовіча даследчыкі не без падстаў называюць першай вершаванай энцыклапедыяй у Рэчы Паспалітай [14, с. 22; 15, с. 55; 16, с. 315; 17, с. 26].

Варта ўлічваць, бадай, што яе аўтар, шляхціц з-пад Пінска, на момант публікацыі гэтай кнігі быў ужо сталым паэтам – паспеў напісаць віншавальны верш “*Paranimphus*” («Паранімфус»; 1595), фунеральную паэму “*Epicedium*” («Эпіцэдый»; 1597), вершаваныя маральна-дыдактычныя трактаты “*Konterfet człowieka starego*” («Вобраз старога чалавека»; 1597), “*Kształt pocziwey Białogłowy*” («Узор сумленнай белагалавой»; 1597), “*Jałmużnik*” («Ахвярадаўца»; 1597) [16, с. 307–314]. Апошні з названых твораў, як сцвярджае літаратуразнавец С. Кавалёў, – гэта «...вершаваная перапрацоўка сачынення італьянскага вучонага Юлія Фолька (лацінскі арыгінал пабачыў свет у 1574 г. у Рыме, пасля неаднаразова перавыдаваўся)» [16, с. 313]. Маецца на ўвазе кніга “*Eorum qui vel eleemosynas erogaverunt admirabiles fructus, vel de eleemosyna scripserunt insignes sententiae, nunquam antea in unum ita collectae*” Джулія Фолька (італ. Giulio Folco, лац. Julius Fulcius).

Калі ж весці гаворку пра “*Inventores rerum...*”, то даследчыкі па-рознаму вызначаюць, што ўяўляе сабою гэтая кніга, прычым некаторыя самі сабе прычаць. Так, напрыклад, А. І. Анушкін у сваёй манаграфіі «На заре книгопечатания в Литве» (1970) спачатку піша, што аснова для сваёй «своеасаблівай энцыклапедыі» Я. Пратасовічам пачэрпнута з сачынення Вергілія Палідора Урбінскага, але ён «...перарабіў яго на свой лад і, па сутнасці, напісаў арыгінальны твор у вершах, далучыўшы мясцовыя факты» [8, с. 12]. А далей адзначае, што “*Inventores rerum...*” – «гэта, уласна, вольны пераклад, выкладзены вершамі...» [8, с. 102] папулярнага твора італьянца. Падобнае паўтараецца і ў кнізе нарысаў «Рассказы о старых книгах: поиски, находки, загадки» (1979) таго ж самага аўтара: то гаворыцца пра кнігу Я. Пратасовіча як напісаную вершамі «...па матывах твора італьянскага вучонага...» [15, с. 53], то пра вершаванае пералажэнне твора «Пра вынаходнікаў рэчаў» Палідора Вергілія [15, с. 55]. Як бы ні было, паняцці «вольны пераклад», «пералажэнне», «арыгінальны твор» далёка не тоесны і не могуць ужывацца як сінонімы. Ужо згаданы С. Кавалёў у сваю чаргу называе кнігу Я. Пратасовіча польскамоўнай вершаванай адаптацыяй “*De inventoribus rerum*” [16, с. 315]. Але і з гэтым цяжка пагадзіцца, калі ўлічваць, што пад адаптацыяй звычайна разумеюць толькі скарачэнне і спрашчэнне тэксту арыгінала [18, стб. 19]. Для вызначэння сутнасці плёну творчай працы палескага паэта ў дадзеным выпадку, на наш погляд, больш за ўсё падыходзіць літаратуразнаўчы тэрмін «парафраз(а)» (грэч. *paraphrasis* – апісанне) – пераказ, пералажэнне тэксту іншымі словамі (часта – прозы ў вершы або вершаў у прозу; часам – скарачана або пашырана)» [18, стб. 718]. Як бачым, паводле М. Л. Гаспарова, у парафразы тэкст арыгінала можа быць не толькі скарачаны, але і пашыраны. А “*Inventores rerum...*” і з’яўляецца скарачаным пераказам у вершаванай форме твора Палідора Вергілія, які Ян Пратасовіч напоўніў мясцовымі рэаліямі і дапоўніў сваімі каментарыямі, заўвагамі. Каб пацвердзіць гэтае меркаванне, звернемся непасрэдна да тэксту кнігі палескага паэта.

Польскі даследчык К. Свяркоўскі, які ў 1973 г. у Вроцлаве перавыдаў яе, каротка характарызуе выданне так: «У алфавітным парадку, у аб’ёме 147 артыкулаў назваў Пратасовіч 174 “вынаходніцтвы” і падаў імёны 180 “вынаходнікаў”; з іх 30 % – гістарычныя постаці, што жылі на працягу дваццаці аднаго стагоддзя, ад VII ст. да н. э. пачынаючы, а Гутэнбергам заканчваючы, звыш 60 % – постаці з сяміцкай, егіпецкай, а перадусім грэцкай міфалогіі, у невялікай ступені таксама з рымскай; урэшце нешматлікія жыхары канкрэтных гарадоў альбо краін і героі Бібліі, “Іліяды”, “Энеіды”» (пер. з пол. мовы С. Кавалёва) [цыт. па: 16, с. 315]. Звернем увагу на тое, што палескі паэт, у адрозненне ад Палідора Вергілія, больш прадумана падышоў да арганізацыі матэрыялу

ў сваім энцыклапедычным даведніку. Паклапаціўшыся пра тых, хто будзе ім карыстацца, ён размясціў артыкулы ў алфавітным парадку, каб чытачу было зручней шукаць патрэбнае. Акрамя таго, у большасці выпадкаў яго артыкулы, як правіла, прысвечаны аднаму «вынаходніцтву» альбо аднаму «вынаходніку», тады як у Палідора Вергілія вялікія масівы інфармацыі падзелены на главы. Так, напрыклад, на аснове звестак, пачэрпнутых з ужо згаданай сёмай главы другой кнігі Палідора Вергілія, мясцовы версіфікатар склаў некалькі артыкулаў: пра немца Іагана Гутэнберга, які ў Майнцы распачаў друкаваць кнігі [14, s. 67], пра Анаксагора, што людзям кнігі даў для чытання [14, s. 72], і пра Гая Азінія Паліёна, які адкрыў першую публічную бібліятэку ў Рыме [14, s. 72].

Дзеля таго, каб скласці ўяўленне пра выкарыстання Я. Пратасовічам прыёмы перапрацоўкі кнігі італьянскага пісьменніка і пра плён яго творчасці, звернемся да змешчаных у абедзвюх кнігах звестак пра некаторых вынаходнікаў і іх вынаходніцтвы. Навідавоку, што шляхціц з-пад Пінска трансфармаваў зыходны матэрыял. Так, першы двухрадкавы артыкул свайго энцыклапедычнага даведніка ён прысвяціў адразу двум вынаходнікам – героям грэчаскай міфалогіі Амфіёну і Амфітрыёну (у працы Палідора Вергілія імя апошняга з названых перадаецца як “Amphictyon” / Амфіктыён [12, p. 91]. – У. Ч.). Пра першага з іх у чатырнаццатай главе першай кнігі (“Quis primus musicam repererit...”) італьянскі аўтар паведамляе, што, па сведчанні Плінія Старэйшага, вынаходнікам музыкі быў менавіта ён, сын Антыопы і Зеўса [12, p. 52]. І далей ён цытуе: два радкі з Эклогі II Публія Вергілія Марона (зб. «Буколікі»), дзе згадваюцца песні, якія, склікаючы статак, спяваў Амфіён; урывак з «Навукі паэзіі» Квінта Гарацыя Флака, у якім сцвярджаецца, што Амфіён, заснавальнік горада Фівы, камяні перасоўваў гучаннем сваёй ліры; і, нарэшце, словы з паэмы «Фіваіда» Публія Папінія Стацыя пра тое, як ён іграю на ліры будаваў гарадскія мury [12, p. 52]. А вось Ян Пратасовіч усю інфармацыю пра сына Антыопы і Зеўса ўмясціў у адну фразу: “*Amphion do muzyki znalazł sposób wszelki*” [14, s. 61] (пераклад: «Амфіён для музыкі знайшоў спосабы розныя»).

Звесткі для другой часткі першага артыкула Пратасовіч узяў з дваццаць чацвёртай главы (“De duobus divinandi generibus...”) першай кнігі італьянца. Варта згадаць, што Палідор Вергілій у сваёй працы падаў некалькі версій таго, хто навучыў сны тлумачыць: “*Somniorum interpretationem, autore Plinio in septimo, Amphictyon primus docuit, quod Trogius Ioseph Iacob filio attribuit, quem omnino peritissime somnia esse interpretatum Iosephus in 2. Antiquitum itidem affirmat. Clemens vero Telmessinis assignat*” [12, p. 91] (рускі пераклад 1782 г.: “Толкованія сновъ, какъ пишетъ Плиній въ кн. 7. Амфиктионъ первый показаль, что самое Трогъ Иосифу Иаковлеву сыну приписываетъ, который весьма искусно сны толковаль, какъ и Иосифъ во 2 кн: древностей утверждаетъ. Климентъ же Телемессинцамъ оное присвоетъ” [5, ч. 1, с. 105]). Аўтар “*Inventores rerum...*” спыніўся на прапанаванай Плініям: “*Amfitryon wykładacz snów był barzo wielki*” [14, s. 61] (пераклад: «Амфітрыён тлумачальнікам сноў быў вельмі вялікім»).

У трэцім артыкуле Ян Пратасовіч выкладае інфармацыю пра вынаходніцтва такой аблогавай прылады, як таран, і робіць гэта, засноўваючыся на звестках з адзінаццатай главы (“De primo armoium...”) другой кнігі італьянскага пісьменніка. А там паведамляецца, што «каня», які яшчэ таранам называецца, па сведчанні Плінія, Эпей пад Трояй вынайшаў; Вітрувій жа лічыць, што карфагеняне пры аблозе Гадэса (Кадыса), а чарапах Артэмон Клазаменскі прыдумаў (“*Equum autem qui aries dicitur, in muralibus machinis, autore Plinio in 7. Epeus ad Troiam invenit: iuxta vero Vitruvium, libro 10. de architect Carthaginenses, ad Gades oppugnandas. Testudines Artemon Clazomenius invenit*” [12, p. 132]). А вось як гэтыя звесткі падаў, суправаджаючы сваім каментарыем, шляхціц з-пад Пінска:

*Artemon Clazomeni ukazał tarany,
Którymi był przed laty mur poobalany* [14, s. 61].

(пераклад: «Артэмон Клазаменскі паказаў тараны, / Якімі гады таму быў мур павалены»).

У розных планах цікавасць для нас уяўляе і артыкул, прысвечаны нямецкаму пачынальніку кнігадрукавання. Параўнаем тое, што сказана пра значэнне для чалавека кніг і пра вынаходніцтвы Іагана Гутэнберга ў сёмай главе другой кнігі працы Палідора Вергілія, з тым, што напісаў пра гэта Ян Пратасовіч:

“De rerum inventoribus” (Basilea, 1536):

“Cum in dies magis magisque hominum ingenia sola librorum copia vigeant... <...> Quare tantae rei autor non est sua laude fraudandus, praesertim ut posteritas sciat, cui divinum beneficium acceptum referre debeat. Itaque Ioan. Cuthenbergus natione Theutonicus, equestri vir dignitate, ut ab eius civibus acceperimus, primus omnium in oppido Germaniae, quam Moguntiam vocant, hanc imprimendarum literarum artem excogitavit, primumque ibi ea exerceri coepit: non minore industria reperto ab eodem, prout ferunt, autore novo atramenti genere, quo nunc impressores tantum utuntur” [12, p. 121, 123–124].

Рускі пераклад 1782 г.:

«Понеже день отъ дня наипаче челоѣческіе умы помощію множества книгъ сіяють... <...> Почему не должно лишить должной хвалы столь полезной вещи изобрѣтателя, особливо дабы потомки знали, кому они за божественное сіе благодареніе обязаны благодарностію. И такъ Іоаннъ Гутенбергъ уроженецъ Тевтонскій, достоинствомъ Ковалеръ, какъ граждане его называютъ, первый изъ всѣхъ, въ городѣ Германскомъ Могунціею называемомъ, сіе искусство для печатанія книгъ изобрѣлъ, и въ первые дѣломъ производитъ печатаніе началъ, по изобрѣтеніи имъ же съ не меньшимъ тщаніемъ новаго рода чернилъ, которыхъ нынѣ типографщики одни употребляютъ» [5, ч. 1, с. 142, 145].

“Inventores rerum...” (Wrocław, 1973):

*Drukować księgi Niemiec, Kuntenberg niejaki,
Wymyślił w Moguncyje; za co człek wszelaki
Powinien imię jego wspominać czytając,
Iż za jego powodem tak wiele ksiąg mając,
Co dzień może być mędrszy, bo choć milczą księgi,
Przedsię dają człowieku w głowę rozum tęgi* [14, s. 67].

Пераклад:

Друкаваць кнігі немец, Кунтэнберг нейкі,
Прыдумаў у Магунцыі, за што кожны чалавек
Павінен імя яго ўспамінаць, чытаючы,
Таму што яго заслугамі так многа кніг маючы,
Кожны дзень можа быць мудрэйшы, бо хоць
і маўчаць кнігі,
Усё ж такі даюць чалавеку ў галаву сапраўдны
розум.

Заўважаецца адразу, што Ян Пратасовіч згадаў не пра ўсе вынаходніцтвы І. Гутэнберга, якія пералічыў Палідор Вергілій; калі аўтар “De inventoribus rerum” лічыць неабходным адаць належае вынаходніку такой карыснай рэчы і паведаміць нашчадкам імя таго, каму яны павінны быць удзячнымі за такую боскую міласць, то для працытаваных радкоў палескага паэта ўласцівы выразны дыдактычны тон; пра «маўчанне кніг» у сёмай главе другой кнігі італьянскага пісьменніка нічога не сказана. Акрамя таго, як мы ўжо раней адзначалі, імя і прозвішча Іагана Гутэнберга з’яўляецца толькі ў базельскім выданні “De inventoribus rerum” 1521 г., а ў папярэдніх (увага!!!) тым, хто ў Майнцы першым пачаў друкаваць кнігі, быў немец па імені Петрус. Паколькі ў кнізе Я. Пратасовіча фігуруе прозвішча сапраўднага нямецкага пачынальніка кнігадрукавання, г. зн. Гутэнберга, то можна выказаць здагадку, што мясцовы вершапісец грунтаваўся на адным з тых выданняў працы Палідора Вергілія, якія выходзілі ў 1521 г. або пазней і змяшчалі ўжо восем кніг.

Нельга не пагадзіцца з тымі айчыннымі літаратуразнаўцамі, што сцвярджаюць: «Некаторыя артыкулы ў “Inventores rerum” можна разглядаць як самастойныя вершы...» [16, с. 316], а таксама, што яны «...паказваюць норавы і звычаі тагачаснай шляхты, адлюстроўваюць агульны маральны клімат эпохі і сведчаць пра наяўнасць у Я. Пратасовіча сатырычнага таленту, не раскрытага ім у папярэдніх маральна-дыдактычных творах» [17, с. 27]. Яскравым прыкладам, які ілюструе іх слухнасць, можа служыць артыкул “*Całowanie*” («Цалаванне»):

“Inventores rerum...” (Wrocław, 1973):

*Całowania acz z dawna Żydzi używali,
Gdy się więc przywitawszy sobie winszowali.
Ale i stąd przyczyna nie mniejsza urosła,
Gdy trojańskie niewiasty z mężami zaniósł
Nawałność morską na brzeg italskiej krainy,*

Пераклад:

Хаця цалаванне яўрэі здаўна ўжывалі, калі, та-
кім чынам павітаўшыся, адзін аднаго віншавалі /
віталі. Але адтуль прычына не меншая з’явіла-
ся, калі траянскіх жанчын з мужамі прынесла
бура марская да берагу італьянскай краіны,

Do której się przybiwszy, tam z swoimi syny
 Wysiedli wszyscy, kędy sobie odpoczęli,
 Ale niewiasty onych to przed siebie wzięli,
 Że okręty i nawy wszystkie popaliły,
 Nie chcąc, aby już więcej po morzu błdziły,
 Więc bojąc się swych mężów tedy ich błagały,
 Oblapiając za szyje, wdzięcznie całowały.
 Skąd potym ten obyczaj między ludźmi bywał,
 Że tego całowania każdy rad używał.
 Dzisiaj ten zwyczaj prawie ustał u Polaków,
 Lecz tylko jeszcze został u Rusi prostaków,
 Bowiem się przywitawszy radzi pocałują,
 Czym jakby wewnętrzną miłość sobie pokazują.
 Drudzy zasię ten zwyczaj inaczej udają,
 Jako Plutarchus, także i drudzy więc mają,
 To jest, iż białymgłom w Rzymie zabroniono,
 Aby wina nie piły; tedy ustawiono,
 Aby mąż skąd przyszedłszy, żonę swą całował,
 Jeśli wina nie piła, aby tym spróbował.
 Lecz tu rychlej niż wino gorzałkę poczuje,
 Bowiem się takich siła białychgłów najduje,
 Iż się gorzałką miłą nadobnie uraczą,
 Że czasem ledwie mężów swych przed sobą baczą.
 Przeto takich bynajmniej nie trzeba całować,
 Ale raczej sporego kija nie żałować,
 Okładając po grzbiecie, aby jej nie piła,
 Lecz raczej gospodarstwa swego pilna była [14,
 s. 63–64].

прыбіўшыся да якога, там са сваімі сынамі вы-
 садзіліся ўсе, дзе сабе адпачывалі, але жанчы-
 ны іх вырашылі і ўсе караблі і судны спалілі,
 не жадаючы ўжо больш па моры блукаць,
 і вось баючыся сваіх мужоў, таму іх упрошвалі,
 абдымаючы за шыі, з удзячнасцю цалавалі.
 Адтуль потым гэты звычай у людзей існаваў,
 што гэтае цалаванне кожны ахвотна ўжываў.
 Сёння гэты звычай амаль знік у палякаў
 і толькі яшчэ захаваўся ў прасталюдзінаў Русі.
 Таму што прывітаўшыся, ахвотна цалуюцца,
 чым нібыта ўнутраную любоў адзін да аднаго
 выяўляюць. Іншыя ж узнікненне гэтага звычаю
 інакш тлумачаць, як Плутарх, так і іншыя вось
 якую версію маюць, а іменна: што белагалавым
 у Рыме было забаронена віно піць; тады было
 ўстаноўлена, каб муж, адкуль бы ён ні прыйшоў,
 жонку сваю цалаваў, ці віна не піла, каб тым
 правяраў. А тут хутчэй гарэлку, чым віно, учуе,
 бо знаходзіцца нямала такіх белагалавых,
 што гарэлкай упадабанай так начастуюцца,
 што часам ледзьве мужоў сваіх перад сабою ба-
 чаць. Таму такіх зусім не трэба цалаваць,
 а лепш добрага кія не шкадаваць, дубасячы
 па спіне, каб яе не піла, а лепей гаспадарку
 сваю пільнавала.

Пра існаванне ў старажытных яўрэяў звычаю вітаць пацалункам, а таксама пра яшчэ дзве версіі паходжання звычаю цалавацца, якія ўмоўна назавём «траянскай» і «рымскай», распавядае Палідор Вергілій у трынаццатай (дзясятая ў базельскіх выданнях 1521 і 1524 гг., а таксама ў па-
 рыжскім 1528 г. – V. Ч.) главе (“Qui primitur instituerint, ut virgines consecrarentur... item osculo salutandi...”) чацвёртай кнігі “*De inventoribus rerum*”: “Solemus insuper et osculo salutare, id quod antiquum est, quando satis constat Hebraeos sic consuevisse in osculum excipere hospites, atque hoc pacto salutare adeuntes se. <...> ...cuius rei etsi Plutarchus in problemat. alias refert causas, quod mulieribus Romanis vini usus interdictus esset, et idcirco ne bibentes laterent, sed domesticorum congressu redarguerentur, osculandi consuetudinem introductam. An quod mulieres Troianae cum ad Italiae littus appulissent, et viri ad unum omnes in terram descendissent, naves incenderunt, quia se iam diuturni laboris pertaes maris taederet, quae metu deinde virorum pavidae, osculando, ac blande appellando mitigassent eorum animos, sibique reconciliassent. Hinc mansit postea consuetudo, ut hac inter se comitate uterentur...” [12, p. 328–329] (рускі пераклад 1782 г.: «Обычай имѣемъ также привѣтствовать цѣлованіемъ, и оное есть наидревнѣйшее, когда довольно извѣстно, что Евреи обыкновенно гостей къ себѣ приходящихъ встрѣчаютъ съ цѣлованіемъ, и такимъ образомъ приходящихъ привѣтствуютъ. <...> ...чему Плутархъ хотя другія даеъ причины въ Проблем : то есть, что Римскимъ женщинамъ пить віно было запрещено, и для того, дабы они употребляя віно не могли утаиться, но свиданіемъ родственниковъ обличены были, введенъ обычай цѣловаться. Или можетъ статься отъ того, что Троянскія жены прибывъ въ Италію, и когда мужи всѣ до одного съ кораблей сошли на землю, онѣ сожгли корабли, наскучивъ долговременнымъ безпокойствомъ морскимъ, и боясь наконецъ мужей, цѣлованіемъ и ласками успокоили ихъ сердца и себѣ примирили. Отсюда потомъ произошло обыкновеніе употреблять такого привѣтствія между собою...» [5, ч. 1, с. 390–391]). У нас няма ніякіх прычын сумнявацца ў тым, што шляхціц з-пад Пінска,

пішучы пра звычай цалавацца, узяў інфармацыю не з працы Палідора Вергілія, таму артыкул «Цалаванне» можа служыць яшчэ адным пацвярджэннем нашай думкі наконт таго, што ён за-сноўваўся на выданні “De inventoribus rerum”, у якім было ўжо не тры, а восем кніг.

Уласна, у кнізе Яна Пратасовіча цікавасць і каштоўнасць для нас уяўляюць не столькі звесткі, запазычаныя з працы італьянца, колькі развагі, каментарыі і заўвагі яго самога – інакш кажучы, тыя месцы ў тэксе, дзе выявілася аўтарскае «я». У працытаваным вышэй артыкуле гэта адсылкі да мясцовай рэчаіснасці: першая, калі ён паведамляе, што звычай цалавацца пры сустрэчы заха-ваўся ў асяроддзі прасталюдзінаў Русі і амаль знік у палякаў; другая – заключныя радкі, у якіх востра высмейваецца немалая колькасць тых замужніх жанчын, што злоўжываюць гарэлкай, а іх мужам прапануецца «дзежны» метада перавыхавання сваіх «белагаловых».

Сатырычны талент Яна Пратасовіча праявіўся і ў такіх артыкулах, як “Cztery konie zaprzęgać” («Чатырох коней запрагаць»), “Rucznice” («Рушніцы»), “Z kusze strzelać” («З самастрэла страляць»), “Tryjumfy” («Трыумфы») [14, s. 65–66, 81, 84, 85]. Таксама варта адзначыць, што ў “Inventores rerum...” аўтар застаецца верным сабе: ён працягвае выступаць як мараліст і ў многіх выпадках, дадаючы ўласныя заўвагі і каментарыі, ставіць перад сабою перш за ўсё дыдактычныя мэты (гл. напрыклад: “Karczmy” («Корчмы»), “Wrzeczona” («Верацёны»), “Zboże młócić” («Збожжа ма-лаціць»), “Zwierciadło” («Люстэрка») [14, s. 70, 86–87, 89]).

Апошні артыкул, да якога мы звернемся, прысвечаны танцам:

*Tańce różne Rzymianie od Hetrusków wzięli,
Ale naszy Polacy, choć później poczęli
Tańcować, tedy Włochom naprzód nic nie dadzą,
Chocia się na przekwinty swoje Włoszy sadzą* [14, s. 85].

У ім нас цікавяць не тыя радкі, у якіх развагі, хто лепей танцуе – палякі ці італьянцы, а толькі першы, які ў перакладзе на беларускую мову гучыць наступным чынам: «Танцы розныя Рымляне ад Этрускаў узялі...». Шукаючы адпаведную інфармацыю ў працы Палідора Вергілія, нам да-вялося прагледзець больш за дзесяць выданняў (пачынаючы з першага 1499 г.), пакуль удалося знайсці фразу, якая па сэнсу адпавядае першаму радку артыкула «Танцы» Яна Пратасовіча. Вы-светлілася, што сказ “Morem autem eiusmodi choreas ducendi Livius ab Hetruscis ad Romanos profectum dicit” [12, p. 348] (рускі пераклад 1782 г.: «Обычай же таковой пляски, Ливій повѣствуеъ, что отъ Етрусковъ къ Римлянамъ введенъ» [5, ч. 2, с. 8]) упершыню сустракаецца ў другой главе (“Unde apud nostros moris sit, spargere pecuniam in populum...”) пятай кнігі базельскага выдання 1536 г. Прысутнічае ён і ў лацінамоўных экзэмплярах кнігі Палідора Вергілія, якія выйшлі з-пад друкарскага варштата пазней (напрыклад, у 1542 г. – у Антверпене, у 1544 г. – у Базелі, у 1546 г. – у Ліёне, у 1576 г. – у Рыме і інш.). Адсюль мы можам зрабіць выснову, што падчас працы над “Inventores rerum...” у палескага паэта была пад рукою кніга італьянскага гуманіста, якая была надрукавана ў 1536 г. або пазней. Паўстае яшчэ адно пытанне: Ян Пратасовіч чытаў “De inventoribus rerum” на лацінскай або ў перакладзе на адну з еўрапейскіх моў? Адзначым зы-ходна, што мы будзем выказваць толькі здагадкі, якія засноўваюцца на вывучэнні хоць і боль-шасці даступных, але не ўсіх вядомых нам выданняў працы Палідора Вергілія на розных мовах.

Дакладных звестак, якімі мовамі валодаў шляхціц з-пад Пінска, у нас няма. Аднак, мяркуючы па ўсім, не надта верагодна, што сярод іх былі англійская і кастыльская. Відаць, можна вы-ключыць большасць выданняў “De inventoribus rerum” на французскай мове, таму што толькі ў парыжскіх выданнях “Les memoires et histoire de l’origine, invention & auteurs des choses... traduite par Francoys De Belleforest” 1576 і 1582 гг. змяшчаліся ўсе восем кніг, а ў іншых, якія былі надрукаваны ў Парыжы (1521, 1544 і 1546 гг.) і Ліёне (1576 г.), толькі тры.

Са спіса тых выданняў, на адным з якіх грунтаваўся Ян Пратасовіч, можна без асаблівых перасцярог выкрэсліваць таксама адрасаваныя нямецкамоўным чытачам “Von den Erfindern der Ding(en)” (Augsburg; 1537 і 1544 гг.) і “Eigentlicher bericht der Erfinder aller ding...” (Franckfurt am Mayn; каля 1560 г.), “Von Erfindung und Erfindern der Dinge” (Franckfurt am Mayn; 1603 г.). Роўна як і прызначаныя для італамоўных чытачоў “De la Origine e de gl’Inventori de le Leggi, Costumi, Scientie, Arti, et di tutto quello che a l’humano uso conviensi...” (Венецыя, 1543, 1545 і 1550 гг.), паколькі

ў іх таксама адсутнічае інфармацыя, што танцы рымляне ўзялі ад этрускаў. На нашу думку, не варта надаваць празмерную ўвагу і выданням “De gli inventori delle cose” (Фларэнцыя; 1587 і 1592 гг.), бо працытаваны вышэй сказ з другой главы пятай кнігі “De rerum inventoribus” Франчэска Бальдэлі пераклаў з лацінскай мовы на італьянскую наступным чынам: “Dice Livio, che l’uso del fare i balli di questa sorte passò da’ Toscani a’ Romani” [19, p. 262] (літаральны пераклад: «Лівій кажа, што звычай выконваць гэтага роду танцы перайшоў ад тасканцаў да рымлян»). Нагадаем, што ў Пратасовіча “*Tańce różne Rzymianie od Hetrusków wzięli...*” [13, k. 12], а не “*od Toskańczyków*”. Малаверагодна, што палескі паэт грунтоўна разбіраўся ва ўсіх нюансах італьянскай гісторыі і ведаў, што тасканцамі таксама называлі этрускаў.

Мы ўсё ж такі схіляемся да думкі, што падчас напісання “Inventores rerum...” Ян Пратасовіч карыстаўся асобнікам працы італьянскага гуманіста, які быў надрукаваны на мове арыгінала. На карысць нашай версіі можа быць і тое, як ім падаюцца ўласныя імёны, графічна вылучаныя ў кнізе. Маецца на ўвазе, што іх напісанне ў пераважнай большасці выпадкаў аднолькавае або вельмі блізкае да таго, якое мы знаходзім у выданнях працы Палідора Вергілія на лацінскай мове. А вось калі звярнуцца да перакладаў Франсуа дэ Бэльфарэ на французскую мову (надрукаваны ў Парыжы ў 1576 і 1582 гг.) і Франчэска Бальдэлі на італьянскую (надрукаваны ў Фларэнцыі ў 1587 і 1592 гг.), то выявіцца, што перакладчыкі падавалі ўласныя імёны ў адпаведнасці з традыцыямі, якія сфарміраваліся ў іх родных мовах. Вось некалькі прыкладаў:

“Inventores rerum...” (Wilna, 1608)	“De rerum inventoribus” (Basilea, 1536)	Пер. на француз. мову “Les memoires et histoire...” (Paris, 1582)	Пер. на італьян. мову “De gli inventori delle cose” (Firenze, 1587)
Artemon Clazomeni [13, k. 1]	Artemon Clazomenius [12, p. 132]	Artenien Clazomenien [20, p. 190]	
Perdyx [13, k. 2 odwr.]	Perdix [12, p. 235]		Perdice [19, p. 182]
Anaxagoras [13, k. 6]	Anaxagoras [12, p. 121]		Anassagora [19, p. 90]
Rhaecus [13, k. 7 odwr.]	Rhoecus [12, p. 178]	Rheque [20, p. 253]	Reco [19, p. 134]

Параўноўваючы, як перадаюцца ўласныя імёны ў перакладах працы Палідора Вергілія на французскую і італьянскую мовы, мы звярнулі ўвагу на адзін істотны момант, які досыць пераканаўча сведчыць, што Ян Пратасовіч не засноўваўся на перакладзе Франсуа дэ Бэльфарэ. Справа ў тым, што ў артыкуле “Drzewce” палескі паэт называе канкрэтнага вынаходцу – Tyrrhenus (Тырэн) [13, k. 3 odwr.], персанажа грэчаскай міфалогіі, ад імя якога пайшоў этнонім «тырэны». У адзінаццатай главе другой кнігі “De rerum inventoribus” даюцца звесткі, што менавіта дзякуючы яму з’явілася два віды халоднай колючай і кідальнай зброі (“...hastas velitares et pilum Tyrrhenus” [12, p. 131]). А вось як гэтую фразу пераклаў Франсуа дэ Бэльфарэ: “Les piques & javelines les Thirreniens en ont donné l’usage” [20, p. 188] (пераклад: «Дзіды і дроцікі тырэны далі ва ўжытак»).

Такім чынам, у сукупнасці складваецца даволі трывалы грунт для версіі, што Ян Пратасовіч грунтаваўся на працы італьянскага гуманіста, надрукаванай на лацінскай мове. Хоць мы і зменшылі колькасць выданняў, асобнікамі якіх мог карыстацца шляхціц з-пад Пінска, але гэта ўсё роўна мала што нам дае і не дапамагае скласці кароткі спіс крыніц найбольш верагодных. Па нашых падліках, за перыяд з 1536 па 1608 г. праца “De rerum inventoribus” на лацінскай мове перавыдавалася каля 30 разоў.

Падагульняючы сказанае пра “Inventores rerum...” Яна Пратасовіча, можна заключыць, што гэтая кніга была новай з’явай для літаратуры Беларусі пачатку XVII стагоддзя, якая пашырыла свой жанравы і тэматычны дыяпазон. А ў гэтым немагчыма не адзначыць і ролю італьянскага літаратара, гуманіста Палідора Вергілія Урбінскага як аўтара “De inventoribus rerum”.

Заклучэнне. Праведзенае намі даследаванне пацвярджае, што праца “De inventoribus rerum” Палідора Вергілія Урбінскага была вядома на беларускіх землях у другой палове XVI – пачатку XVII стагоддзя. Яе рэцэпцыя літаратурай Беларусі названага перыяду адбывалася ў розных формах. У прыватнасці, Сымон Будны спасылаўся на кнігу італьянскага гуманіста ў прадмове да свайго перакладу Новага Запавету (Лоск, 1574). У “Фрынасе” (Вільня, 1610) Мялецій Смятрыцкі падаў

цытату з кнігі “De inventoribus rerum”, аўтара якой называе «лісліўцам Рымскага двара» і абвінавчвае ў неаб’ектыўнасці і скажэнні праўды. Засаваенне працы італьянскага пісьменніка айчынным мастацтвам слова пачатку XVII стагоддзя адбылося таксама ў цікавай і незвычайнай форме: у 1608 г. убачыла свет кніга «Inventores rerum, альбо Кароткае апісанне, хто што вынайшаў і ва ўжытак людзям даў» Яна Пратасовіча, якая ўяўляе сабою скарачаны пераказ у вершаванай форме працы Палідора Вергілія з уласнымі каментарыямі і заўвагамі. Такім чынам, здзяйснялася пашырэнне жанравага і тэматычнага дыяпазону літаратуры на нашых землях.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Lodone, M. Virgili Polidoro / M. Lodone // Dizionario Biografico degli Italiani. – 2020. – Vol. 99. – URL: [https://www.treccani.it/enciclopedia/polidoro-virgili_\(Dizionario-Biografico\)/?search=VIRGILI%2C%20Polidoro%2F](https://www.treccani.it/enciclopedia/polidoro-virgili_(Dizionario-Biografico)/?search=VIRGILI%2C%20Polidoro%2F) (date of access: 05.12.2024).
2. Vergilius, P. Polydori Vergilii Urbinatis De inventoribus rerum libri tres / P. Vergilius. – Venetiis: Christophorus de Pensis impressit, 1499. – [176] p.
3. Lodone, M. Traduzioni, censure, riscritture: sul *De inventoribus* di Polidoro Virgilio / M. Lodone // Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia. Serie 5. – 2010. – Vol. 2, № 1. – P. 143–177.
4. Вергілій, П. Полидора Виргилия Урбинского осьмь книгъ о изобрѣтателѣхъ вещей / П. Вергілій; преведены съ латінскаго на славенороссійскій языкъ въ Москвѣ, и напечатаны повелѣніемъ Великаго Государя Царя, и Великаго Князя Петра Перваго Всероссийскаго императора. – [М.: б. и.], 1720. – [2], [6], 412 с.
5. Вергілій, П. Полидора Виргилия Урбинского, о первыхъ изобрѣтателѣхъ всѣхъ вещей: в 2 ч. / П. Вергілій; иждивеніемъ Н. Новикова и Компаніи. – М.: Унив. тип. у Н. Новикова, 1782. – Ч. 1. – [16], 406 с.; Ч. 2. – [12], 347 с.
6. Vergilius, P. Polydori Vergilii Urbinatis Adagiorum liber. Eiusdem de inventoribus rerum libri octo, ex accurata autoris castigatione, locupletationeque non vulgari, adeo ut maxima ferè pars primae ante hanc utriusque voluminis aeditioni accesserit / P. Vergilius. – Basileae: Ex aedibus Ioan. Frobenii, 1521. – [6], 106 f; [6], 92 f.
7. Vergilius, P. Polydori Vergilii Urbinatis De rerum inventoribus libri octo, per authorem summa cura recogniti & locupletati. Dices supremam manum impositam / P. Vergilius. – Basileae: Apud Ioan. Frobenius, 1525. – [6] f., 255 p.
8. Анушкин, А. И. На заре книгопечатания в Литве / А. И. Анушкин. – Вильнюс: Минтис, 1970. – 196 с.
9. Михайлов, М. Л. Старые книги. Путешествие по старой русской библиотеке / М. Л. Михайлов // Сочинения: в 3 т. / М. Л. Михайлов. – М., 1958. – Т. 3: Критика и библиография; Записки. – С. 7–33.
10. Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu mieyscach za pewnemi dowodami odprzysad przez Simona Budnego oczyszciony, y krotkimi przypiskami po kraioch objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniejsze przypiski, ktore każdey iak miazr odmiany przyczyny ukazuią. – Łosk [b. w.], 1574. – [942] s.
11. [Smotrycki, M.] ΘΡΗΝΟΣ, to iest Lament iedyney ś. Powszechney Apostolskiej Wschodniej Cerkwie, z objaśnieniem Dogmat Wiary. Pierwej z Greckiego na Słowiński, a teraz z Słowińskiego na Polski przełożony / [M. Smotrycki]; Przez Theophila Orthologa, Teyże świętey Wschodniej Cerkwie Syna. – W Wilnie [b. w.], 1610. – [16], 218 k.
12. Vergilius, P. Polydori Vergilii Urbinatis De rerum inventoribus libri octo, per authorem quarto iam, ac diligentius recogniti, & locupletati, quia longior in studijs labor semper plus cumulet inventis licet. Eiusdem in dominicam precem commentariolum / P. Vergilius. – Basileae: [Johann Bebel], 1536. – [11] f., 590 p.
13. Protasowicz, J. Inventores rerum, albo Krótkie opisanie, kto co wynalazł y do używania ludziorz podał / J. Protasowicz. – W Wilnie: W Druk. Jana Karcana, 1608. – [2], 14 k.
14. Protasowicz, J. Inventores rerum albo krótkie opisanie, kto co wynalazł i do używania ludziorz podał: repr. wyd. z 1608 r. / J. Protasowicz; wydał K. Świerkowski. – Wrocław: Wydaw. Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1973. – 120 s.
15. Анушкин, А. Рассказы о старых книгах: поиски, находки, загадки / А. Анушкин. – Изд. 2-е, испр. – М.: Книга, 1979. – 128 с.
16. Кавалёў, С. Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнэсансу / С. Кавалёў. – Мінск: Кнігазбор, 2010. – 375 с.
17. Бразгуноў, А. Паэзія Вялікага Княства / А. Бразгуноў // Славянамоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII стст. / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. – Мінск, 2011. – С. 10–35.
18. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Рос. акад. наук, Ин-т науч. информ. по обществ. наукам; гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин. – М.: Интелвак, 2001. – 1596 стб.
19. Vergilius, P. Polidoro Virgilio da Urbino De gli inventori delle cose. Libri Otto / P. Vergilius; tradotti per m. Francesco Baldelli. – In Fiorenza [Firenze]: Per Filippo, e Iacopo Giunti, e Fratelli, 1587. – [24], 426, [46] p.
20. Vergile, P. Les Mémoires et histoire de l’origine, invention & auteurs des choses. Faicte en Latin, et divisée en huit livres / par Polydore Vergile natif d’Urbain: et traduite par François De Belleforest Comingeois. Avec une table très-ample des noms, matières, & choses mémorables y contenuës. – Paris: Chez Robert le Mangnier, 1582. – [12], 863, [118] p.

References

1. Lodone M. Virgili Polidoro. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 2020, vol. 99. Available at: [https://www.treccani.it/enciclopedia/polidoro-virgili_\(Dizionario-Biografico\)/?search=VIRGILI%2C%20Polidoro%2F](https://www.treccani.it/enciclopedia/polidoro-virgili_(Dizionario-Biografico)/?search=VIRGILI%2C%20Polidoro%2F) (accessed 14.11.2024) (in Italian).
2. Polydori Vergilii Urbinatis *De inventoribus rerum libri tres*. Venetiis, Christophorus de Pensis impressit, 1499, [176] p. (in Latin).

3. Lodone M. Traduzioni, censure, riscritture: sul *De inventoribus* di Polidoro Virgilio. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia. Serie 5*, 2010, vol. 2, no. 1, pp. 143–177 (in Italian).
4. By Polydore Vergil of Urbino eight books about inventors of things. Moscow, 1720. [2], [6], 412 p. (in Russian).
5. By Polydore Vergil of Urbino, about the first inventors of all things: in 2 parts. Moscow, University Printing House of N. Novikov, 1782. 2 parts (in Russian).
6. Polydori Vergilii Urbinatis *Adagiorum liber. Eiusdem de inuentoribus rerum libri octo, ex accurata autoris castigatione, locupletationeq. non uulgari, adeo ut maxima ferè pars primae ante hanc utriusq. uoluminis aeditioni accesserit*. Basileae, Ex aedibus Ioan. Frobenii, 1521. [6], 106 f; [6], 92 f. (in Latin).
7. Polydori Vergilii Urbinatis *De rerum inventoribus libri octo, per authorem summa cura recogniti & locupletati. Dices supremam manum impositam*. Basileae, Apud Ioan. Frobenius, 1525. [6] f., 255 p. (in Latin).
8. Anushkin A. I. *At the dawn of book printing in Lithuania*. Vilnius, Mintis Publ., 1970. 196 p. (in Russian).
9. Mikhailov M. L. Old books. Journey through the old Russian library. *Works: in 3 volumes. Vol. 3*. Moscow, 1958, pp. 7–33 (in Russian).
10. Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu mieyscach za pewnemi dowodami odprzysad przez Simona Budnego oczyszciony, y krotkiemi przypiskami po kraioch objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniejsze przypiski, które każdej iak miarż odmiany przyczyny ukazuią. Łosk, 1574. [942] p. (in Polish).
11. [Smotrycki M.] *ΘΡΗΝΟΣ, to iest Lament iedyney ś. Powszechny Apostolskiej Wschodney Cerkwie, z objaśnieniem Dogmat Wiary. Pierwej z Greckiego na Słowiński, a teraz z Słowińskiego na Polski przełożony*. Wilno, 1610. [16], 218 k. (in Polish).
12. Polydori Vergilii Urbinatis. *De rerum inventoribus libri octo, per authorem quarto iam, ac diligentius recogniti, & locupletati, quia longior in studijs labor semper plus cumulet inventis licet. Eiusdem in dominicam precem commentariolum*. Basileae, [Johann Bebel], 1536. [11] f., 590 p. (in Latin).
13. Protasowicz J. *Inventores rerum, albo Krótkie opisanie, kto co wynalazł y do używania ludziom podał*. Wilno, W Drukarnie Jana Karcana, 1608. [2], 14 k. (in Polish).
14. Protasowicz J. *Inventores rerum albo krótkie opisanie, kto co wynalazł i do używania ludziom podał*. Reprint 1608. Wrocław, Zakład Narodowy Ossolińskich, 1973. 120 p. (in Polish).
15. Anushkin A. *The stories about old books: searches, finds, mysteries*. 2nd ed. Moscow, Kniga Publ., 1979. 128 p. (in Russian).
16. Kavaleu S. *Multilingual poetry of the Grand Duchy of Lithuania in epoch of the Renaissance*. Minsk, Knigazbor Publ., 2010. 375 p. (in Belarusian).
17. Brazgunou A. Poetry of the Grand Duchy. *Slavic poetry of the Grand Duchy of Lithuania of the 16th–18th centuries*. Minsk, 2011, pp. 10–35 (in Belarusian).
18. Nikolyukin A. N. (ed.). *Literary encyclopedia of terms and concepts*. Moscow, Intelvak Publ., 2001, 1596 col. (in Russian).
19. Polidoro Virgilio da Urbino. *De gli inventori delle cose*. Libri Otto tradotti per F. Baldelli. Firenze, Per Filippo, e Iacopo Giunti, e Fratelli, 1587. [24], 426, [46] p. (in Italian).
20. Polydore Vergile. *Les Mémoires et histoire de l'origine, invention & auteurs des choses*. Faicte en Latin, et divisée en huit livres. Paris, Chez Robert le Mangnier, 1582. [12], 863, [118] p. (in French).

Информация об авторе

Черота Владимир Иванович – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела белорусской литературы XX и XXI вв. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: vladimir.charota@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-2821-9368>

Information about the author

Uladzimir I. Charota – Ph. D. (Philol.), Senior Researcher, Department of Belarusian Literature of the 20th and 21st centuries. Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: vladimir.charota@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-2821-9368>